

7. A KUTATÁSOK ÖSSZEJZÉSE. EGY MODELLALKOTÁSI KÍSÉRLET

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy az előbbi számszerűsített részletezésekre épülve, illetve egyéb szakirodalmi támaszpontokat figyelembe véve, és szélesebb keretbe helyezve mintegy összegezzük eredményeinket. A romániai magyar (írott) sajtóvilág modellszerű megközelítése – mint minden modell általában – óhatatlanul is tartalmazni fog bizonyos leegyszerűsítéseket, illetve bizonyos részeket kiemelünk, míg másoknak – jelen esetben – nem fogunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

Mielőtt azonban ennek nekivágnánk, vizsgáljuk meg, hogy a szakirodalomban miképpen kísérelték meg értelmezni a kisebbségi média (vagy sajtó) tematikáját. A kisebbségi jelző használata nem véletlen, és nem csak azért lényeges, mert jelen írás is egy adott kisebbség nyilvánosságát vizsgálja. A szakirodalomban elvétve találunk olyan műveket, amelyek elméleti síkon közelítenék meg a kisebbségi nyilvánosság sajátosságait. A szakkönyvek zöme általában a média funkciójával foglalkozik, illetve a sajtó és a hatalom viszonyát vizsgálja.

E témakörök természetesen a kisebbségi sajtó esetében is lényegesek, ám ha elemzésünk csak ezen a szinten állna meg, akkor azt sugallnánk, hogy a kisebbségi (sajtó)nyilvánosságnak nincsenek említésre méltó sajátosságai. A kisebbségi sajtóra is érvényesek azok a funkciók, amelyeket minden médiumnak be kell töltenie, nevezetesen informálnia kell a közönséget, a világ dolgaiba való eligazodást elősegítő értelmezési keretet kell kínálnia, össze kell „kötnie” a közönség tagjait, azaz a tömegkultúra (és a mindennapok már-már ritualizált) részévé kell válnia, illetve kulturalizációs, szocializációs és szórakoztatási funkciót is be kell töltenie. A sajtót tehát nem lehet elgondolni a hatalom és a közönség léte nélkül, és itt máris kezdhet szembeötleni a kisebbségi nyilvánosság némely sajátossága. Nemzetállami keretek között ugyanis könnyű volt észrevenni, hogy a sajtónak hatalomkorlátozó szerepe van, ám hogyan állunk e kérdéssel, akkor, amikor egy kisebbségi sajtóval van dolgunk? A kisebbségi sajtó teremtette nyilvánosság hozzájárul-e, hozzá tud-e járulni a hatalom korlátozásához? A kisebbségi sajtó, konkrétan például a romániai magyar sajtó melyik hatalommal szemben tölthet be informálásra épülő ellenőrző funkciót: a központi hatalom képviselőivel szemben, vagy az RMDSZ-szel szemben? Jelenleg e szembeállítás sem teljesen létjogosult, hiszen a konkrétumok szintjén e két „fél” között sok átfedést találhatunk. A kisebbségi médiának tehát (legalább) kettős igazodással kell élnie, azaz kettős funkciót kell betöltenie. Stephen Harold Riggins (Riggins 1992) szerint az etnikai kisebbségek médiájának egyrészt az etnikai

összetartozást és kohéziót, a kulturális fennmaradást kell szolgálnia, másrészt pedig - még ha nem is föltétlenül tudatosan – közönségének a szélesebb társadalomba való integrálódását kell elősegítenie. Természetesen részletesebb elemzés során meg kellene vizsgálnunk azt is, milyen kisebbséggel van dolgunk: őshonos lakosokkal avagy bevándorlókkal, hiszen ennek függvényében különböző módokon lehet megítélni a hatalomnak a kisebbségi sajtóval szembeni viselkedését. Az azonban teljesen nyilvánvaló – és ebben Rigginszel egyetérthetünk -, hogy a kisebbségi sajtó hosszú távon nem maradhat fenn a többség (vagy a többségi hatalom) támogató beállítódása nélkül.²⁴⁴

Amint azt korábban már leírtuk, Riggins szerint a kisebbségi, etnikai média fennmaradását, illetve fejlesztését támogató állam (a többségi hatalom) úgynevezett „multikulturális stratégiáját” az *integracionista, gazdasági, megosztó, megelőző és prozelita* modellek segítségével írhatjuk le (lásd: 2.5. fejezet). E modellek mindegyike mintha abból indulna ki, hogy a kisebbségi sajtó valójában az állam, a többség érdekét képviselné. Az első két modell valamiféle „új asszimilációt” valósít meg, azaz hosszú távon lehetővé teszi a kisebbségek integrációját, a többi három pedig tudatosan rosszhiszemű államot feltételez (még ha a szerző ezt nem is említi). E modellek némelyike (vagy némely eleme) valószínű érvényes a jelenlegi romániai magyar sajtónyilvánosságra is, ám úgy gondoljuk, teljes mértékben egyikkel sem írhatnánk le a jelenlegi sajtórendszert. Az is könnyen belátható, hogy a hatvanas évek közepén kiteljesedő romániai magyar sajtó²⁴⁵ részben beleilleszthető a megelőző modellbe, a nyolcvanas évek vége felé azonban már inkább a prozelita modell fogalomtárát kellene használnunk.

A röviden vázolt modellek hiányosságai közé azt is bevehetjük, hogy ezek a modellek sok esetben egyrészt mellőzik az etnikai csoport saját (néha igencsak intenzíven megmutatkozó) érdekeinek megnyilvánulását, másrészt pedig azt is, hogy az etnikai kisebbség saját „etnikai többségével”, azaz saját kulturális, nyelvi, ám más országban többségként élő csoportjával milyen kapcsolatokat tart vagy tarthat fenn. Riggins modelljei, noha az állam multikulturális stratégiáinak párlatai, nem foglalkoznak a kisebbség esetleges multikulturalitásával, az egyes kisebbségeket az illető országokon belülre izolált csoportokként gondolja el.

²⁴⁴ E támogató magatartás természetesen nem föltétlenül anyagi támogatást jelent.

²⁴⁵ A megyésítés után hozták létre az új megyei lapokat, amelyeknek kiadója a Román Kommunista Párt megyei fiókjai voltak. Az akkor indult lapok jórészt ma is léteznek, természetesen más kiadóval.

Alább ismertető modellünkben mi igyekszünk e hiányosságokat kiküszöbölni, ezért első lépésben Rogers Brubakernek a kisebbségek leírására vonatkozó fogalomhasználatából indulunk ki (Brubaker 1996). Brubaker szerint az etnikai kisebbségek megértésekor célszerű egy hármass felosztással operálnunk. Ennek a hármass felosztásnak a kulcsdimenziói *a nemzeti kisebbség*, *a nemzetiesítő állam* („nationalising state” – az az állam, amelynek területén a kisebbség él), illetve *az anyaország* (az az ország, amelynek többségi nemzetével a kisebbség nyelvi, kulturális közösséget alkot, de amelynek nem állampolgára). Látható, hogy Rigginesszel ellentétben, itt már nem csak a kisebbség és az állam stratégiáival kell számolnunk, hanem létezik egy harmadik viszonyrendszer is, amely a kisebbség és anyaország kapcsolatát foglalja magába. Ezek a kapcsolatok a romániai magyarok esetében természetesen a Brubaker-féle megközelítés nélkül is működtek, mondhatni egész létüket ennek köszönhetik, az elmúlt évtizedekben talán csak e kapcsolatok „láthatóságának”, intézményesülésének mértéke szempontjából tapasztalhattunk különbségeket.

Felállítandó modellünk elsősorban a kilencvenes évtizedre vonatkozik²⁴⁶, és a kisebbségi nyilvánosságot egy hármass hatalmi térben gondolja el (*lásd a modellt a következő oldalon*). E hármass szerkezet alappillérei – Brubaker nyomán – az egyes alapidimenziókhöz rendelt hatalmi tér, illetve az ezekkel összefüggő, ezeket korlátozni óhajtó saját nyilvánosságok. A kisebbségi nyilvánosság eszerint nem gondolható el a többség, illetve a többségi nyilvánosság, és az anyaország, illetve az anyaországi nyilvánosság nélkül. Modellünkbe azonban beépítettük a saját (értsd: kisebbségi) szereplőkkel szembeni rész-viszonyrendszert is.

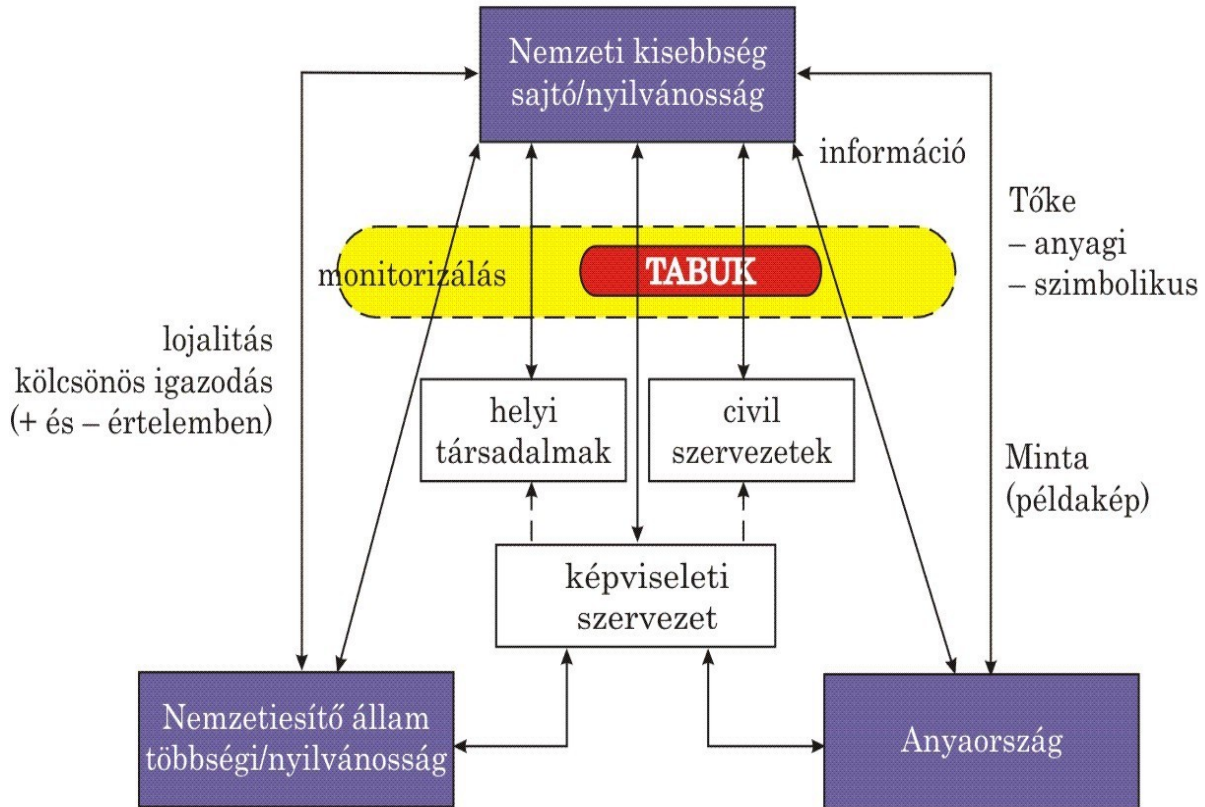
²⁴⁶ Természetesen érdekes lenne e kapcsolatrendszerek sajátosságait 1920-tól megvizsgálni, és összehasonlítani, hogyan alakultak e viszonyok az egyes korszakokban. Úgy gondolom a modell kulcselemei mindegyik korszakban szerepet játszottak a nyilvánosság szerkezetének alakulásában.

TARTALOM

- literaturizált
- akommerciális
- aprofesszionális
- kisebbségi neurózis

MŰKÖDTETŐK

- generációs szétválás
- társadalmi aktivizmus
- politikai befolyásolás
- strukturális öncenzúra

MŰKÖDÉS

- duális szerkezet
- helyi nyilvánosságok
- szétterjedő nyilvánosság

I. A kisebbségi és a többségi nyilvánosság között, illetve a kisebbség és többség között egyrészt *lojalitást* tapasztalhatunk, másrészt pedig *kölcsönös igazodást*. A lojalitást leginkább a Riggins-féle integracionista és gazdasági modellt szótárával írhatunk le, ugyanis a lojalitás mindkét félnek érdeke. A többségnek azért, mert ez által valamilyen módon részt vehet, jelen lehet (ezáltal propagálhatja érdekeit és értékeit) a kisebbségi nyilvánosságban, ugyanakkor, ha bevennék még egy nemzetközi dimenziót is, a többségnek érdeke az, hogy külső megítélésében ez a pozitív magatartás megjelenjen, ezáltal ő nyilván profitálhat. A kisebbség részéről azért fontos a lojalitás bizonyítása, mert ezáltal a többségtől támogatást remélhet, illetve saját közönsége irányába olyan információkat juttathat el, amelyek e közönség

tagjainak társadalmi elboldogulását (integrálódását) segítheti elő. A lojalitás mértéke azonban egy folyamatos és kölcsönös igazodást feltételez, állandó alkuk és játszmák eredménye, tehát nem egy egyértelműen adott belső készletként kell elképzelni. A többségi és kisebbségi nyilvánosság viszonya folyamatos odafigyelést követel, és másként jelentkezik a kisebbségi nyilvánosság egyes szintjei között (ezekre a szintekre később visszatérek). Ez a kölcsönös odafigyelés²⁴⁷ *monitorizálást* eredményez, amely ha kisebb mértékben ugyan, de kihat a nyilvánosságban megjelenő témaválasztásokra, azaz valamilyen módon mégiscsak szűrőként működik.

II. A kisebbségi nyilvánosságot azonban kapcsolatháló köti össze Magyarországgal és az anyaországi nyilvánossággal is. Az anyaország egyrészt *tőkét* visz be a kisebbségi nyilvánosság bizonyos szegmenseibe, a *gazdasági tőke* pedig részben közvetlenül érkezik ezekbe a szegmensekbe, részben a romániai kisebbségi képviselői szervezeten (RMDSZ-en), illetve különböző civil szervezeteken keresztül. Az anyaországi nyilvánosság azonban *szimbolikus tőkét* is biztosít, a Magyarországon való közlés például nagyobb presztízszt eredményezhet.²⁴⁸ Az anyagi és szimbolikus tőkét a kisebbségi nyilvánosság *információk* szolgáltatásával hálálja meg. Ezek az információk azonban szintén átmennek egyfajta szűrőn, hiszen nem minden téma jelenhet meg (jelenik meg) a kisebbségekről az anyaországi nyilvánosságban; és ez fordítva is igaz. Ebben a rész-viszonyrendszerben is tapasztalható tehát egyfajta igazodás, hiszen a támogatások gyakran (bizonyos politikai és kulturális) érdekek nyilvánosságban való megjelenését is szolgálják²⁴⁹, ilyen értelemben tehát itt is beazonosítható Riggins gazdasági modelljének egy-két részlete.

III. Modellünkben továbbá a kisebbségi nyilvánosságnak nemcsak a két országgal szembeni játszmáiban kell elhelyezkednie, hanem nagyon lényeges a hozzá sok vonatkozásban közvetlenül kapcsolódó szereplőkkel szembeni viszony. Több vonatkozásban éppen ezek a viszonyok határozzák meg lényegesen a sajtó tartalmi oldalát (gondoljunk csak a korábban

²⁴⁷ Itt jegyezzük meg, hogy e kölcsönös odafigyelés eredményeképpen például az újságírók 38 százaléka tudott megnevezni román újságíró példaképet, míg magyarországi példaképet csak 30 százaléknian említettek.

²⁴⁸ De nem elhanyagolható az ezekért járó magasabb honorárium léte sem. Főképp az irodalmi nyilvánosság esetében gyakran elhangzik, hogy az erdélyi magyar irodalom jórészt már átköltözött Magyarországra: itt jelentetnek meg könyveket, itt publikálnak többet, és ezek az írások otthoni közegben meg sem jelennek. Az sem ritka dolog, hogy egyik erdélyi szerző reflektál egy magyarországi lapban egy másik erdélyi szerző alkotására.

²⁴⁹ Mivel a konferencia és a kötet lezárása között eltelt időben Magyarországon országgyűlési választások zajlottak, nem tudok ellenállni annak, hogy megjegyezzem, a magyarországi választások teljes mértékben átcsaptak a kisebbségi nyilvánosságba is, a nyomtatott sajtóban és elektronikus levelezési listákon FIDESZ szavazásra való felszólítások tömkelegével találkozhattunk. A legnagyobb erdélyi magyar napilap, a Krónika például az első forduló utáni hétfői (április 8-i) lapszámában vaskos főcímben közölte: Nyert a FIDESZ-MDF koalíció.

részletezett tabuk létére és természetére). Ebben a harmadik rész-viszonyrendszerben fel kell emlegetnünk a kisebbségi nyilvánosság duális szerkezetét.²⁵⁰ A romániai magyar sajtónyilvánosságot ugyanis, mint korábban részleteztük (ld. 4.2.2. fejezet), kettős szerkezetűnek foghatjuk fel, amelyben egyrészt jelen van egy úgynevezett *szétterjedő nyilvánosság*, egy kvázi országos (regionális), vagy legalább megyei szint, másrészt pedig 1990-nel kezdődően megerősödtek a *lokális nyilvánosságok* is, amelyek gyakran csak egy település, vagy egy kisebb vidék sajtóját jelentik²⁵¹. A szétterjedő nyilvánosságban az általunk megkérdezett újságírók szerint is nagyobb mértékben léteznek tabuk, ami érthető, hiszen a helyi nyilvánosságokban a megjeleníthető témákat az olvasó könnyebben „ellenőrizheti”. E második esetben tehát jobbra az informális tudás működik szűrőként, míg az előbbi esetben sokkal nagyobb mértékben találhatunk olyan összefonódásokat *a civil és politikai szféra* között, amelyek egy úgynevezett *strukturális öncenzúra* következtében ellehetetlenítik bizonyos témák megjelenítését.

A főszerkesztő típusok és vélemények összegzése rávilágít a romániai magyar elitváltás egyik fontos mozzanatára. A sajtónyilvánosság szerkezetének mindkét szintjén lezajlott az elitcsere. A *szétterjedő nyilvánosság* dimenziójában a korábbi évtizedekben is hatalom közelinek számító vezető újságírói réteget (ld. az *örökösökre* adott leírásokat) lassan feloszlatja, széttöredezi egy újabb és fiatalabbakból álló, kvázi-technokrata réteg (az ún. *menedzserek*). A kilencvenes években azonban a *lokális nyilvánosságok* szintjén megjelent egy újabb helyi elitcsoport is. E csoport láthatóvá válásában, intézményesülésében részben sajtótörténeti nyomokat is felfedezhetünk (vö. a „mócsi szindróma” jelenségével), részben pedig a rendszerváltás (1989) előtt perifériára szorult hatalmi ambíciók utólagos megmutatkozását láthatjuk. E médiaelitek által működtetett kisebbségi sajtó tehát – Riggins-t mintegy igazolva – egyszerre hordozza az elitizmus és amatőrizmus jegyeit.

Előbb részletezett modellünk fogalmait használva a két szinten zajló elitcserenek mintegy keretet biztosít a brubaker-i triádus, hiszen az elit mindegyik tagjának viszonyulnia kell a három kiemelt „szereplőhöz”: anyaország, többségi és kisebbségi társadalom, ám leginkább a kisebbségi társadalom érdekképviselőt megtestesítő szervezethez, az RMDSZ-hez való viszony a meghatározó. Az RMDSZ mint olyan azonban nem tekinthető homogén

²⁵⁰ Részletesebben lásd: Papp Z. Attila *Sétanyomatok. Szocioesszék*. Pro Print, Csíkszereda, 2001. 96-103.

²⁵¹ A teljesség kedvéért azt is meg kell jegyezni, hogy a kilencvenes évek végefelé kibontakozóban van a kisebbségi virtuális nyilvánosság is, jelen elemzésben azonban erre nem térünk ki (lásd például a Transindex c. elektronikus lapot).

szervezetnek, ezért a szervezethez való viszonyulás a sajtónyilvánosságot is felosztja. Így a kilencvenes évek végére a magyarországihoz hasonló polarizálódást (és az ennek megfelelő intézményesülést) tapasztalhatjuk. A magyarországi minta követése éppen a fennebb leírt modellünk érvényességét erősíti.

Az érdekképviselői szervezet központi jelentősége óhatatlanul magával hozza azt a tényt, hogy e szervezetet megtestesítő személyek válnak a legfontosabb tabuképző entitásokká („szent teheneké” – ahogy egyik interjúalanyunk fogalmazott). A politikai szféra dominanciáját továbbá erősíti az a tény, hogy az újságírók egy jó része éppen e szervezet tagja is, néhány főszerkesztő pedig politikai-közéleti szerepet is vállal (pl. önkormányzati képviselő). Ennek következtében a sajtónyilvánosság politizálttá válik, mégha néha határozottan apolitikusnak is tűnik: a kilencvenes évek első felében azáltal volt politizált, hogy a kisebbségi egységesszme jegyében nem vállalt fel, nem jelenített meg a kisebbségi politizálás konfliktusaira utaló témákat, az évtized vége felé pedig azáltal, hogy a politikai polarizálódás intézményesülését serkentette. Az előbbi esetben gyakorlatilag egyfajta második nyilvánosság létrehozását, továbbéltetését eredményezte (hiszen a konfliktusokról nem beszéltek, ám a közvélemény mégis tudott ezekről), a második esetben pedig a szakmaiság (konfrontatív) elpolitizálódását okozta.

A romániai magyar sajtónyilvánosság kilencvenes évekbeli működtetőinek szakmai kereteit tehát leginkább a kisebbségi érdekképviselői szervezethez való viszony, a többségi társadalom képzelt vagy valós nacionalista beállítódása és a felértékelődött lokalitások szabták meg. Az imígyen kialakított keret, és az ezáltal újratermelt „keretizmus”, illetve a mindennapi munkához természetsszerűleg kapcsolódó rutinizálódás a szakmaiság és a kisebbségi ethosz közötti ingamozgást hozza lendületbe: egyéni (újságírói) szinten, ám a kisebbségi nyilvánosság szintjén is a szakmai értékek és a kisebbségvédelembe ágyazott beállítódások sorozatos váltakozását követhetjük nyomon.